

τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Σωκράτους κλπ.· διότι θὰ ἔχωμεν βάσιν συγκρίσεως πρὸς ἀποχωρισμὸν τῶν γενικῶν χαρακτηριστικῶν ἀπὸ τῶν ἰδιαζόντων γνωρισμάτων, τὰ ὁποῖα θὰ ἐμφανίζονται τότε ὡς ἀτομικαὶ ἀποκλίσεις ἀπὸ τοῦ κανονικοῦ καὶ ἀκριβῶς αὐταὶ αἱ ἀποκλίσεις ἀποτελοῦν, ὡς γνωστόν, τὴν οὐσίαν τῆς προσωπικότητος. Συγγενῆς πρὸς τὴν εὐριστικὴν αὐτὴν ἀξίαν τῆς μεθόδου τῶν ἰδεωδῶν τύπων εἶναι καὶ ἡ σημασία τῆς ἡθολογικῆς καὶ ταξινομικῆς. Παρέχει δηλαδὴ αὕτη εἰς τὸν ἱστορικὸν πλαίσια κατάλληλα, διὰ νὰ τοποθετήσῃ, κατὰ τὴν κατάταξιν τῆς ἱστορικῆς ὕλης, τὰ ἐπιμέρους φαινόμενα, ἓνα εἶδος ἱστορικῶν κατηγοριῶν, καὶ τοῦ παρέχει ἐπίσης σαφῆ ἐκφραστικὰ μέσα καὶ ὄρους χάριν τῆς ἱστορικῆς διηγήσεως.

12. Ἐννοεῖται, ἡ ἀξία καὶ τῆς μεθόδου ταύτης τῶν ἰδεωδῶν τύπων, ὅπως καὶ πάσης ἐπιστημονικῆς μεθόδου, ἰδίως ὅταν πρόκειται περὶ τῶν προβλημάτων τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, αὐξάνει καὶ ἐλαττώνεται, κυρίως εἰπεῖν, ἀναλόγως καὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ ἐρευνητοῦ. Ὁ τρόπος, ποῦ θὰ τὴν μεταχειρισθῆ, τὸ προσωπικὸν τάκτ καὶ ἡ εὐκαμψία, μὲ τὴν ὁποίαν θὰ ζητήσῃ δι' αὐτῆς νὰ συλλάβῃ τὰ γεγονότα, ἢ ἀποφυγῆ πάσης μηχανικότητος καὶ μονοκόμματης μεθοδολατρίας, εἶναι ἢ μεγαλυτέρα ἐγγύησις, ὅτι τὰ πορίσματα θὰ εἶναι πλούσια, ὀλοκληρωμένα, ἀντικειμενικῶς ἐκδηλα. Καὶ εἰς τὸν χειρισμὸν τῆς μεθόδου, περισσότερον παρ' ὅσον εἰς τὴν θεωρητικὴν αὐτῆς διατύπωσιν, ὁ M. Weber ὑπῆρξεν ἀνέφικτος. Καὶ αὐτὸν τὸν τρόπον μὲ τὰ συγκεκριμένα μᾶλλον ἐπιτεύγματα, παρὰ μὲ τὴν γνωσιολογικὴν αὐτῆς δικαιολογίαν, κατώρθωσεν, ὥστε ἡ θεωρία τῶν ἰδεωδῶν τύπων νὰ ἐπιβληθῆ, χωρὶς νὰ τὸ ἐπιδιώξῃ κἄν ἐκεῖνος, εἰς πλείστας ὄσας νοολογικὰς ἐπιστήμας καὶ ν' ἀποδειχθῆ γονιμώτατον μὲ τὴν συνθετικότητα καὶ ἀξιολογικὴν τῶν ἰδιοτυπίαν μέσον ἐρεῦνης.

Θὰ ἦτο ἔξω τελείως τοῦ θέματός μου νὰ παρακολουθῆσω τὴν ἐφαρμογὴν τῆς θεωρίας εἰς τὰς κατ' ἑκάστα νοολογικὰς ἐπιστήμας, εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης π.χ. ἢ τὴν ἱστορίαν τῆς λογοτεχνίας ἢ τῆς φιλοσοφίας ἢ τὴν θρησκαιολογίαν. Ὡς παράδειγμα μόνον ἀναφέρω, ὅτι κατὰ τὸ πρότυπον τῶν ἰδεωδῶν τύπων τοῦ Max Weber, ὅπως ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ, ἀνέπτυξεν ὁ σύγχρονος ψυχολόγος Ed. Spranger τὴν γνωστὴν καὶ δικαιοτάτα ἐκτιμηθεῖσαν θεωρίαν τοῦ περὶ τῶν βίων (Lebensformen), τὴν πλούσιαν αὐτὴν καὶ γονιμωτάτην εἰς νέας ἀπόψεις καὶ ὠραίας παρατηρήσεις μορφὴν τῆς συγχρόνου νοολογικῆς ψυχολογίας.

II

A'. Ἐπιστημανικὴ ἐρευνα καὶ ἀξιολογικὴ κρίσις

1. Εἶδαμεν προηγουμένως, ὅτι ἡ θεωρία τῶν ἰδεωδῶν τύπων ἐξευρέθη ὑπὸ τοῦ Weber, κυρίως διότι μόνον δι' αὐτῆς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συλλάβῃ ἡ κοινωνιολογία εἰς τὴν γενικότητά των, τὸ νόημα τῶν διαφόρων ἱστορικῶν καὶ κοινωνικῶν φαινομένων καὶ τὰς ἀξίας, ποῦ πραγματοποιοῦν ἢ ἀπο-

σκοποῦν. Τὰς ἀξίας ὅμως ταύτας ὀφείλει νὰ ἐξειιάζη, κατὰ τὸν Weber, ἀντικειμενικῶς μόνον, ὡς ἀπλᾶς ἱστορικὰς ἐκδηλώσεις, χωρὶς νὰ ζητῇ νὰ ὑποστηρίξη ἢ ν' ἀμφισβητήσῃ τὸ ἀπόλυτον ἢ σχετικὸν αὐτῶν κῦρος. Ὡς ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη ἢ κοινωνιολογία πρέπει σαφέστατα νὰ διακρίνη μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν ἀξιῶν, τὰς ὁποίας καὶ μόνας μᾶς παρουσιάζει ἢ πραγματικότης, καὶ τῶν ἀπολύτων ἀξιῶν, ποῦ δὲν ὑπάρχουν παρὰ μόνον εἰς τὰ μεταφυσικὰ συστήματα καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὰς ἐσωτερικὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις τῶν ἀνθρώπων. Βεβαίως κάθε φαινόμενον κοινωνικὸν καὶ κάθε ἀξία θὰ ἐξετασθῇ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ὄχι μόνον ὡς πολιτισμοῦ ἐκδηλώσις, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν σημασίαν του διὰ τοῦ πολιτισμοῦ τὴν προαγωγήν. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἀξίας τοῦ πολιτισμοῦ τούτου, περὶ τοῦ ζητήματος, ἂν πλησιάζει περισσότερον ἢ ὀλιγότερον πρὸς τὸ ἰδεώδες καὶ τὸ ἀπόλυτον, δὲν εἶναι τῆς ἐπιστήμης ἔργον ν' ἀποφανθῇ. Διότι τῆς ἐπιστήμης ἔργον εἶναι νὰ κατανοῇ καὶ νὰ ἐρμηνεύῃ, ὄχι νὰ κρίνῃ ἢ νὰ διαβαθμίξῃ τὰ φαινόμενα τὰ κοινωνικά. Τοιοῦτοτρόπως μεταφερόμεθα εἰς τὸ δεύτερον θεμελιῶδες φιλοσοφικὸν πρόβλημα, μὲ τὸ ὁποῖον συνεδέθη τὸ ὄνομα τοῦ M. Weber εἰς εὐρύτατα στρώματα, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται τὸ μεταφραζόμενον ἔργον.

Τὸ πρόβλημα ἀνέκυψε καὶ συνειδητὰ ἐτέθη πρὸ τοῦ πολέμου ἤδη κυρίως εἰς τὰς οἰκονομολογικὰς ἐπιστήμας, εἰς τὰς ὁποίας ἄλλως τε ἢ καταφατικῇ ἢ ἀποφατικῇ ἀπάντησις ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν πρακτικὴν ζωὴν. Τὸ 1913 ὁ Σύλλογος κοινωνικῆς πολιτικῆς (Verein für Sozialpolitik) ἀπηύθυνεν εἰς τοὺς διαφόρους οἰκονομολόγους τῆς Γερμανίας τὸ ἐρώτημα, ἂν εἴν' ἐπιστημονικῶς δυνατὰ καὶ ἐπιτετραμέναι ἀξιολογικαὶ κρίσεις εἰς τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν. Εἰς τὰς ἀπαντήσεις τῶν οἰκονομολόγων ἐδιχάσθησαν ἄλλοι μὲν, ὅπως ὁ G. Schmoller, ἐτάχθησαν ὑπὲρ τῆς γνώμης, ὅτι καὶ δύναται καὶ ὀφείλει ὁ ἐπιστήμων ν' ἀποφραίνεται περὶ τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος· ἄλλοι ὅμως, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Pohle, ὁ Sombart, ὁ M. Weber, ἠρνήθησαν εἰς τὴν ἐπιστήμην τὴν οἰκονομικὴν, τοιοῦτον δικαίωμα ἢ καθῆκον.

Τὰς ἀπόψεις του ἐξέθεσε κατόπιν καὶ συστηματικώτερον ὁ M. Weber εἰς ἄρθρον του δημοσιευθὲν εἰς τὸ φιλοσοφικὸν περιοδικὸν Logos. Κατ' αὐτὸν τὸ ἔργον τῶν συστηματικῶν νοολογικῶν ἐπιστημῶν (διότι περὶ τῶν ἱστορικῶν δὲν γίνεται λόγος) εἶναι νὰ ἐξακριβώσουν τὰ τεχνικὰ μέσα πρὸς ἐπίτευξιν σκοποῦ, ἐκ τῶν προτέρων ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου (ὄχι πλέον ὡς ἐπιστήμονος) τεθέντος, καὶ νὰ ἐλέγξουν τὴν ἀποτελεσματικότητα τούτων καὶ τὴν αἰτιώδη συνάφειαν καὶ ἐξέλιξιν τῶν διαφόρων δυνατῶν μέσων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν. Κατὰ ταῦτα ὁ ἐπιστήμων, ὅστις θὰ τεθῇ πρὸ τοῦ προβλήματος: ἐλεύθερον ἐμπόριον ἢ προστατευτικὸν δασμολόγιον; θὰ ἔχη τρία πρὸς νὰ ἐπιτελέσῃ 1) νὰ περιγράψῃ τὰς δυνατὰς περὶ τοῦ προβλήματος τούτου ἀπόψεις καὶ λύσεις· 2) νὰ διαπιστώσῃ τὰ τεχνικὰ μέσα, τὰ ὁποῖα

ὁδηγοῦν κατὰ τρόπον ἀσφαλέστερον καὶ καλύτερον εἰς τὰς λύσεις ταύτας. 3) νὰ ἐξακριβώσῃ καὶ τ'ἀνεπιθύμητ' ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ἐνδέχεται νὰ προκύψουν, ἂν ἀκολουθήσωμεν αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν λύσιν. Ποῖα ὅμως ἀπὸ τὰς λύσεις πρέπει νὰ προτιμηθῇ, περὶ τούτου θ' ἀποφανθῇ ὄχι ὁ ἐπιστήμων, ἀλλ' ὁ πολιτικός, ἀναλαμβάνων καὶ τὴν εὐθύνην τῆς ἐπιτυχίας τῆς λύσεως καὶ τῶν ἀπροσδοκῆτων ἐξ αὐτῆς συνεπειῶν.

Τὰς ἰδίας περίπου ἀπόψεις, ἀλλ' ἐντὸς καθολικωτέρου πλαισίου καὶ μὲ σφοδρότερον πάθος ἀνέπτυξεν ὁ M. Weber εἰς τὴν πολύκροτον διήλεξίν του ἐνώπιον τῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου τὸ 1919, τῆς ὁποίας παρέχω κατωτέρω τὴν μετάφρασιν. Δὲν πρόκειτ' ἐδῶ πλέον περὶ τῶν οἰκονομικῶν μόνον ἐπιστημῶν· ὁλόκληρον τὸ πρόβλημα περὶ τῆς θέσεως τῆς ἐπιστήμης ἐντὸς τοῦ πολιτισμοῦ μας καὶ περὶ τῆς ἀποστολῆς της διὰ τὴν ζωὴν τίθεται μὲ ἀσυνήθη ὀξύτητα ἐνώπιον τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου τῆς Γερμανίας, ὀξύτητα τὴν ὁποίαν ἐπιβάλλουν καὶ ἐξηγοῦν καὶ αἱ ἀσυνήθεις περιστάσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἡ διάλεξις ἐξεφωνήθη. Τὰς ζυμώσεις αὐτὰς τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἐν Γερμανίᾳ ἀμέσως μετὰ τὸν πόλεμον πρέπει νὰ γνωρίζωμεν καὶ ἀτελῶς ἔστω, ἂν πρόκειται νὰ ἐννοήσωμεν πλήρως τὰς ἀπόψεις τοῦ M. Weber. Θὰ περιορισθῶ μόνον εἰς ὅσα ἐμμέσως ἢ ἀμέσως σχετίζονται πρὸς τὴν θέσιν τῆς ἐπιστήμης.

Β'. Ἐπιστήμη καὶ Ζωὴ πρὸ τοῦ πολέμου.

2. Ὁ 19. αἰὼν εἶναι ὁ αἰὼν τῆς ἀπολύτου κυριαρχίας τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι. Ἡ (φαινομενικὴ τοῦλάχιστον) ἀπελευθέρωσις ἀπὸ οἰανδήποτε θρησκευτικῆν, μεταφυσικῆν ἢ πολιτικῆν δέσμευσιν ἐπέτρεψε τὴν ἐλευθέραν τελειοποίησιν τῶν ἐμπειρικῶν τῆς μεθόδων, τῆς παρατηρήσεως, τῆς ἀναλύσεως, τοῦ πειράματος. Τὰ πρακτικὰ τῆς ἐπιτεύγματα καὶ αἱ τεχνικαὶ τῆς πρὸς τὴν καθημερινὴν ζωὴν ὑπηρεσίαι ἀφ' ἐνός, ἢ προϋούσα κρατιστικὴ ἐξέλιξις τῶν πολιτικῶν συστημάτων τῆς Εὐρώπης ἀφ' ἑτέρου, συνετέλεσαν, ὥστε νὰ μὴ της λείψῃ κανένα μέσον ὀργανώσεως, εἴτε νομοθετικόν, εἴτε κοινωνικόν, εἴτε οἰκονομικόν, καὶ της ἐπέτρεψεν νὰ ἐφορμώσῃ εἰς βιθμὸν ἀνέφικτον μέχρι τοῦδε τὴν ἀρχὴν τῆς εἰδικεύσεως, ἢ ὁποῖα, θυσιαίζουσα τὴν προσωπικότητα καὶ μειαβάλλουσα τὸν ἐπιστήμονα ἀπὸ διανοουμένου εἰς ἐργάτην, συντελεῖ, ὅπως κάθε κεφαλαιοκρατικὴ ὀργάνωσις, εἰς τεραστίαν ἀνάπτυξιν τῆς παραγωγῆς—εἰς τὴν ἰδικὴν μας περίπτωσιν, τῆς παραγωγῆς ἐπιστημονικῶν γνώσεων καὶ τεχνικῶν μέσων. Ἡ εἰδίκευσις ἐπροχώρει, ὅσον ἐδημιουργοῦντο καὶ νέοι κλάδοι ἐπιστημονικοί, ὅσον ἐπροχώρει καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἡ κατάκτησις πρὸς νέα πεδία ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας. Καὶ αἱ κατακτήσεις αὗται τὴν ἐμεθοῦσαν τόσον, ὥστε δὲν εἶχε κἄν ἡ ἐπιστήμη τὸν καιρὸν νὰ θέσῃ τὸ ζήτημα περὶ τῆς σχέσεως ὄλων αὐτῶν τῶν κόσμων πρὸς ἀλλήλους, περὶ τῆς σημασίας των διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὴν ὅλην ὑπόστασιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς.

3. Καὶ ὅμως ἀσυναίσθητως καὶ ἀνομολογήτως ὑπῆρχεν εἰς τὴν βίαιον ὄλου αὐτοῦ τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὄργασμοῦ ἡ μεταφυσικοῦ κατὰ βῆθος χαρακτῆρος πίστις εἰς τὴν παντοδυναμίαν τῆς ἐπιστήμης καὶ εἰς τὴν ἀπόλυτον ἀυτάρκειαν τοῦ λογικοῦ, ὄχι μόνον πρὸς εὐρεσίν τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ καὶ πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ ὑψίστου τῆς ζωῆς προορισμοῦ. Καὶ ἐπειδὴ ἀληθινὸν ἐπιστεῦθῆ βαθυμηδὸν μόνον ὅ,τι καὶ πειραματικῶς ἦτο δυνατὸν ν' ἀποδειχθῆ, παρατηροῦμεν εἰς τὸν 19 αἰῶνα μίαν συνεχῆ ὑπεριέμησιν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης καὶ προσπάθειαν ἐφαρμογῆς τῶν μεθόδων ταύτης καὶ εἰς τὰς ἐπιστήμας τὰς νοητικὰς, ἀκόμη καὶ εἰς περιοχὰς τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, κειμένας ἔξω τῆς κυριαρχίας τοῦ λογικοῦ, ὅπως ἡ λογοτεχνία ποῖος δὲν ἐνθυμεῖται τὸ roman expérimentel τοῦ Zola; Καὶ ἡ πίστις αὕτη πρὸς τὴν παντοδυναμίαν τῆς ἐπιστήμης νὰ μας ὀδηγήσῃ πρὸς τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν τελειότητα συνεβῆδιζε πρὸς τὴν ἀκρατον αἰσιοδοξίαν, μὲ τὴν ὁποίαν ἀντίκρουζαν οἱ ἄνθρωποι τὸ μέλλον τῆς «ἀνθρωπότητος» — καὶ ἡ ἔννοια ἄλλως τε αὕτη τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ τόσον ἀνιστόρητος, εἶναι δημιούργημα τοῦ ὀρθολογικοῦ ἐπιστημονισμοῦ. Ἐπεκτείνοντες ἀφιλοσόφητα τὴν ἔννοιαν τῆς προόδου ἀπὸ τῆς προϊούσης τελειοποιήσεως τῶν τεχνικῶν μέσων εἰς ὁλόκληρον τὴν ἔκτασιν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἐδημιούργησαν τὴν ἰδέαν τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ ὁποία τοποθετεῖ εἰς ἓνα μέλλον ὄχι καὶ τόσον μακρὸν ν τὴν πραγματοποίησιν τῆς ὑψίστης τοῦ ἀνθρώπου τελειότητος.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ καλλιέργεια τῆς ἐπιστήμης, ὅσον καὶ ἂν ἀπεμίκρυνε συνειδητὰ ἢ ἀσυναίσθητ' ἀπὸ τὴν θρησκείαν καὶ ἤρνεϊτο διαρκήδην κατ' ἐξάρτησιν ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴν, εἶχεν ὅμως κατὰ βῆθος διὰ τὸν ἄνθρωπον τοῦ 19. αἰῶνος τὴν σημασίαν καὶ τὴν ἀποστολὴν ἀληθινῆς θρησκείας, μὲ δόγμα τῆς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ ἀνθρωπίνου λογικοῦ, τὸ ὁποῖον καὶ μόνον εἶναι εἰς θέσιν ν' ἀποκαλύπτῃ τὴν ἀλήθειαν, καὶ μὲ τὴν ἐσχατολογικὴν τῆς πίστιν εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος (').

1) Ἡ ψευδαισθησία τῆς προόδου εἶναι βαθύτατα ριζωμένη εἰς τὰς πεποιθήσεις τῆς μεγάλης μάξης τῶν μορφωμένων, ἀκριβῶς διότι τους λείπει ἡ ἱστορικὴ καὶ φιλοσοφικὴ ἐνατένισις τῆς ζωῆς. Ὁ ἀφιλοσόφητος δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ διακρίνῃ μεταξὺ τεχνικῶν μέσων καὶ ἀπολύτων ἀξιῶν, μήτε νὰ χαρῆ τὴν διαρκῆ, τὴν ἀκοίμητον πάλιν, ποῦ γίνεται μέσα μας μεταξὺ τοῦ ἀπολύτου καὶ αἰωνίου κόσμου τῆς ἰδέας καὶ τῆς ρευστῆς καὶ φθαρτῆς ζωῆς τῶν αἰσθήσεων. Του χρειάζεται πρὸς τοῦτο θάρρος καὶ καρτερία, ἐνῶ ἐκεῖνος ζητεῖ τὴν ἡσυχίαν του καὶ τὴν ἐσωτερικὴν γαλήνην. Οὔτε πάλιν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ πετάξῃ μὲ τὴν ψυχὴν του καὶ ν' ἀνεύρῃ τὴν ἐσωτερικὴν του χαρὰν εἰς τὸ ἀντίκρουσμα τοῦ ἀχρόνου, τοῦ ἀπολύτου, ὅπως μας ἔδειξε τὸν δρόμον ὁ Πλάτων. Ἐτσι συνθηκολογεῖ μὲ τὸν ἑαυτὸν του καὶ τοποθετεῖ εἰς τὸ μέλλον ὡς πραγματικότητα, ὅ,τι ὑπάρχει μέσα του ὡς πόθος, τὸ σταμάτημα τῆς πάλης αὐτῆς. Τὸ ὅτι ἡ «χιλιαστικὴ» αὕτη πίστις εἶναι φενάκη, δὲν τὸ αἰσθάνεται, καὶ τὸ μέλλον εἶναι τόσον ἀπέραντον, ὥστε δὲν ὑπάρχει πιθανότης νὰ ἐπιζῆσῃ, διὰ νὰ δοκιμάσῃ διαψεύσεις εἰς τοῦ λόγου ὁμοίως τὰς συστάσεις δὲν εἶναι προσεταῖ τοιαῦται ἀφιλοσόφητοι φύσεις.

4. Ἄλλ' ἢ θρησκεία αὕτη δὲν ἤρρησεν νὰ κλονίζεται μὲ τὰ μέσα αὐτῆς ταύτης τῆς ἐπιστήμης, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀναγάγει εἰς θεότητα. Ὅσον περισσότερόν ἐπρόχωρουσεν ἡ γνῶσις ἡ ἐπιστημονική, τόσον ζωηρότερα ἠσθάνετο νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὰ ὅρια, πέραν τῶν ὁποίων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ βαδίσῃ μὲ τὰς μεθοδικὰς τῆς προϋποθέσεις καὶ τὰ τεχνικά της μέσα, οὔτε εἰς πλάτος οὔτε εἰς βάθος ἐρημνεῖας τῶν φαινομένων τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς. Μὲ τὴν αὐτοκριτικὴν μάλιστα αὐτῶν τούτων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τὴν ἀφύπνισιν τοῦ ὑγιούς φιλοσοφικοῦ πνεύματος κατέστη προφανές, ὅτι ἡ νοησιακὴ ἀντίληψις τῆς ζωῆς—ὅπως εἶναι ἡ ἐπιστήμη—δὲν δύναται νὰ περιλάβῃ ὅλην τὴν ζωὴν, ἀλλὰ μίαν μόνον πλευρὰν αὐτῆς, τὴν ὁποίαν ἀπομονώνει καὶ διαφωτίζει ἐπὶ θυσίᾳ ἄλλων ἐξ ἴσου ἢ καὶ περισσότερον ἀξιολόγων πλευρῶν, τὰς ὁποίας μας ἀνοίγουν ἄλλα γνωστικὰ μέσα, ὄχι ἀποκλειστικῶς ἢ κατ' ἐπικράτησιν λογικά. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ μονοπώλιακὴ διεκδίκησις τῆς «ἀληθείας» ὑπὸ τῆς ἐμπειρικῆς καὶ ὀρθολογιστικῆς διανοήσεως ἀνικατεστάθῃ ὑπὸ τῆς γνώμης, ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἢ μᾶλλον πρὸς τὰς ἀληθείας (διότι καὶ ἡ ἀλήθεια ἔχασε τὸν ἀπώλυτον καὶ μονόπλευρον χαρακτήρα της) εἶναι δυνατόν νὰ ὀδηγηθῇ ὄχι μόνον διὰ τῆς λογικῆς καὶ τοῦ πειράματος, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς δημιουργικῆς φαντασίας, καὶ διὰ τοῦ συναισθήματος, καὶ διὰ τῆς διαισθήσεως, καὶ διὰ τῆς ἱστορικῆς κατανοήσεως καὶ ἀφομοιώσεως πνευματικῶν φαινομένων, καὶ διὰ τῆς μεταφυσικῆς διανοητικῆς συνθέσεως καὶ διὰ τῆς ὑψηλοῦς ἀνατάσεως τῆς ψυχῆς κλπ. Ἡ μονοθεϊστικὴ λατρεία τῆς ἐμπειρικῆς καὶ πειραματικῆς μεθόδου ἀντικατεστάθῃ, καὶ ἐντὸς αὐτῆς ταύτης τῆς ἐπιστήμης, ὑπὸ τῆς πολυθεϊστικῆς ἀντιλήψεως, ὅτι καὶ ἡ μέθοδος εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεῦνης. Ἐντεῦθεν ἀνεγνωρίσθη βαθμηδὸν ἡ μεθοδικὴ αὐτοτέλεια τῶν νοολογικῶν ἐπιστημῶν, ἀπεκρούετο δέ, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤτιον ἐντόνως, ὡς βασικῶς ἀδικαιολόγητος, ἡ προσπάθεια νὰ ἐφαρμοσθοῦν καὶ εἰς αὐτὰς αἱ μέθοδοι καὶ τὰ συστήματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Τὰς γνωσιολογικὰς προϋποθέσεις καὶ τὰ κριτήρια τῶν νοολογικῶν ἐζητήσεν ἡ φιλοσοφία, ἐν προφανεῖ ἀντιθέσει πρὸς τὰ κριτήρια τῶν φυσικῶν, νὰ καθορίσῃ καὶ νὰ διασαφήσῃ μεθοδικῶς, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου τὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ καταλαμβάνουν ὄλονέν σημαντικωτέραν θέσιν εἰς τὸ πεδίον τῶν φιλοσοφικῶν ἀπασχολήσεων εὐρυτέρων στρωμάτων μεταξὺ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου.

Ἄλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν θέσιν της ἐντὸς τοῦ συνόλου τοῦ πνευματικοῦ βίου ἡ ἐπιστήμη ὑφίσταται περιορισμούς. Ἡ προτέρα αἰσιοδοξία, ὅτι θὰ ἠδύνατο κάποτε νὰ μας δώσῃ λύσιν εἰς τὰ καθολικώτερα προβλήματα τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, ὑποχωρεῖ πρὸ τῆς ἐπιγνώσεως, ὅτι ἡ ἐπιστήμη οὔτε τῶρα οὔτε εἰς τὸ μέλλον ἠμπορεῖ νὰ καταλήξῃ εἰς αὐτό, ἐφ' ὅσον ἐξετάζει ἓνα κομμάτι μόνον τῆς ζωῆς καὶ ἐφ' ὅσον ὁ τρόπος ὁ ἀφηρημένος καὶ γενικευτικός, ποῦ το ἐξετάζει, ὀδηγεῖ εἰς ἀποξένωσιν ἀπὸ τὴν ζωὴν ἀκόμη καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐρεῦνης της. Ἡ πελοίθησις βέβαια

εἰς τὴν πρακτικὴν, τὴν τεχνικὴν τῆς χρησιμότητος οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἐκλονίσθη· ἀλλ' ἄφ' ἑτέρου ἐγένετο ἀντιληπτόν, ὅτι τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς ζωῆς, οἱ γενικώτεροι σκοποὶ καὶ οἱ καθολικώτεροι νόμοι τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως εὐρίσκοντ' ἔξω τοῦ πλαισίου τῆς ἐρεῦνης καὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς ἐπιστήμης καὶ δι, ἀντὶ τὰς μᾶς δίδη ἡ ἐπιστήμη ἐνιαίαν περὶ κόσμου ἀντίληψιν, συντελεῖ περισσότερον πάσης ἄλλης πνευματικῆς ἐνασχολήσεως, μὲ τὸν ἀναλυτικὸν τῆς τρόπων ἐργασίας καὶ τὴν σχετικιστικὴν τῆς στάσιν ἀπέναντι τῶν προβλημάτων τῶν ἠθικῶν, εἰς τὸ νὰ διασπᾷ καὶ νὰ κομματιάσῃ μέσα μας κάθε προσπάθειαν πρὸς σύλληψιν τῆς ἐνότητος καὶ τοῦ βαθυτέρου νοήματος τῆς ζωῆς.

Ἡ ἐξήγησις τῶν φαινομένων ποῦ δίδει ἡ ἐπιστήμη, δὲν προχωρεῖ πέραν ὁρισμένου ὁρίου ἀφήνει δ' ἔξω αὐτοῦ τὰ ὑψίστα ἐρωτήματα καὶ τὰς ἐσχάτας δικαιολογίας, ποῦ χρειάζεται ὁ ἄνθρωπος διὰ τὴν ζωὴν, ἐγὼ διὰ μακρῶν ἀσχολεῖται νὰ μας διευκρινήσῃ τὰς ὑλικὰς συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας τὸ φαινόμενον παρήχθη. Εἰς τὸ ἐρώτημα ὅμως διὰ τί παρήχθη καὶ πρὸς τί παρήχθη τοῦτο τὸ φαινόμενον (καὶ ὄχι ἄλλο) ἡ ἐπιστήμη δὲν ἀπαντᾷ οὔτε θέτει κἂν εἰς τὸν ἑαυτὸν τῆς τοιοῦτον ἐρώτημα (!). Διότι τοιοῦτον ἐρώτημα προϋποθέτει ἀντίκρουσμα τῆς ζωῆς σ υ ν θ ε τ ι κ ὄ ν, ἐντὸς τοῦ ὁποίου τὸ κάθε φαινόμενον ἴα εἶχε τὴν λογικῶς ἀναγκαίαν θέσιν του, καὶ τ ε λ ο λ ο γ ι κ ὄ ν, ποῦ ἴα ἔδιδεν εἰς τὴν ἐνιαίαν αὐτὴν σύνθεσιν τῆς ζωῆς τὴν ἐνότητα καὶ ὡς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἐξελιξέως. Ἄλλ' ἡ ἐπιστήμη, ὄχι μόνον ἡ φυσικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ νοολογικὴ, εἶναι εἰς τὸ βίβλος τῆς (ὄχι ἀπλῶς ἕνεκα τῆς εἰδικευμένης τῆς ὀργανώσεως) ἀναλυτικῆς ἐνέργειαι τοῦ νοῦ καὶ ἀποφεύγει ἀπὸ μεθοδικὴν ἀναγκαιότητα κάθε τελολογικὴν ἀρχὴν. Ἡ στάσις τῆς ἀπέναντι τῶν ἀξιολογικῶν προβλημάτων, καὶ ὅπου τ' ἀντικρούζει, ρυθμίζεται ἀπὸ ἕναν ἀπόλυτον ιστορισμὸν καὶ σχετικισμὸν.

Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς εἶναι προφανές, ὅτι καὶ ὁ αἰσιόδοξος εὐδαιμονισμὸς, μὲ τὸν ὁποῖον ἐπερίμεναν οἱ ἄνθρωποι «τὴν πρόσοδον τῆς ἀνθρωπότητος» ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην τὴν παντοδύναμον, ἤρχισε νὰ μαραίνεται καὶ ν' ἀντικαθίσταται εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου ἀπὸ τὸ γεμᾶτον ἐγκριτέρησιν καὶ σκεπτικισμὸν δόγμα ἡ ἐ π ι σ τ ῆ μ η · δ ι ἄ τ ῆ ν ἐ π ι σ τ ῆ μ η ν (!). Καὶ ἀκριβῶς τίποτε δὲν εἶναι περισσότερον χαρακτηριστικὸν μιᾶς ἐποχῆς χωρὶς καθολικώτερα ἰδανικά, χωρὶς βαθυτέραν ἐνό-

1) Τὰ μειονεκτήματα αὐτὰ κάθε θετικιστικῆς ἐπιστήμης ἀντελήφθη μὲ θαυμαστὴν ὀξύτητα πνεύματος καὶ ἐξέθεσε κατὰ τρόπον ἀριστοτεχνικὸν ὁ Πλάτων καὶ ἄλλοι καὶ ἰδίως εἰς τὸν Φαῖδωνα 96a κέξ. Ἀξίζει κανεὶς ἀληθινὰ νὰ διαβάσῃ ὁλόκληρον τὴν περικοπὴν, διὰ ν' ἀντιληφθῆ, πόσον ζωηρὰ ἔθεσε καὶ ἔζησεν ὁ αἰώνιος σύλλογος αὐτὸς διανοητῆς τὰ προβλήματα τῆς ἰδικῆς μας πνευματικῆς ζωῆς.

2) Τὸ δόγμα τοῦτο ὑπῆρχε καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀπολύτου πίστεως εἰς τὴν ἐπιστήμην μόνον ὡς σιωπηρὰ δικαιολογία οἰασδήποτε, καὶ τῆς φαινομενικῆς ἀχρηστοτέρας, ἐπιστημονικῆς ἐργασίας.

τητα, χωρὶς ἐσωτερικὴν συνοχὴν πνευματικὴν, χωρὶς σύνθεσιν, ἐποχῆς πολιτιστικῶς καὶ ἠθικῶς κομματιασμένης; ὅσον ἢ διακήρυξις τῆς αὐτονομίας ἐκάστου πεδίου πνευματικῆς δράσεως: ἢ ἐπιστήμη διὰ τὴν ἐπιστήμην, ἢ τέχνη διὰ τὴν τέχνην, ἢ θρησκεία προσωπικὴ ὑπόθεσις τῶν ἀτόμων κλπ. Εἶναι ἢ τρανοτέρα ὁμολογία τῆς ἀχαλινώτου ἀναρχίας καὶ τοῦ ἀδιεξερουνήτου χάους, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κλυδωνίζεται τῆς ἐποχῆς μας ἡ πνευματικὴ ζωή.

Γ'. Ἐπιστήμη καὶ Ζωὴ μετὰ τὸν πόλεμον.

6. Πρὸς τὰς ἀνιλήψεις αὐτὰς ὠδήγει πολὺ πρὸ τοῦ πολέμου ἤδη τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἢ ἐξέλιξις τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως, ἰδιαιτέρως δὲ τῆς φιλοσοφίας, ἢ ὁποία ἀφ' ἑνὸς μὲν σφοδρότατον διεξήγαγε πόλεμον καὶ ἀποτελεσματικώτατον ἐναντίον τοῦ θεικισμοῦ καὶ τῆς νοησιοκρατίας (Νεοκανιανοί, G. Simmel, M. Scheler, H. Bergson, πραγματισταί, B. Croce κλπ.), ἀφ' ἑτέρου δ' ἐτοποθέτησεν εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ τῶν ἐρευνῶν τῆς ὡς μεταφυσικῆς ἀρχῆς θεμελιώδη, τὴν Ζωὴν, (ὅπως ἡ Ἀρχαιότης εἶχε τοποθετήσει τὸ Ὄν, ὁ Μεσαίων τὸν Θεόν, ἡ Ἀναγέννησις τὴν Φύσιν, ὁ Διαφωτισμὸς τὸν Ἀνθρωπισμόν, ἡ ρομαντικὴ φιλοσοφία τὸ Ἐγώ), καὶ ταυτοχρόνως ἐξύπνησεν εἰς ὅλας τὰς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμας, ἰδιαιτέρως δὲ τὰς νοολογικάς, τὴν τάσιν πρὸς φιλοσοφικὴν ἐξερεύνησιν τῶν ἀρχῶν ἐκάστης ἐπιστήμης καὶ πρὸς καθολικωτέρας συνθέσεις τοῦ ἐκ μακρᾶς ἀναλυτικῆς ἐργασίας γενεῶν ὁλοκλήρων προσκτηθέντος ὕλικου γνώσεων.

Ἄλλ' ἡ κίνησις αὕτη περιορίζετο μέχρι τοῦ πολέμου κυρίως μεταξὺ τῶν κύκλων τῶν ἐπιστημονικῶν, καὶ μάλιστα τῶν περισσότερον προχωρημένων. Ἐκδηλὸς ἔγινε καὶ ἀπήχησιν εὗρεν εἰς μεγαλύτερα στρώματα κυρίως μετὰ τὸν πόλεμον, ὁ ὁποῖος καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ εἰς ἄλλα ζητήματα, ἔδωσε γοργότερον ρυθμὸν καὶ ζωηροτέραν κίνησιν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς πνευματικῆς καὶ κοινωνικῆς μας ζωῆς. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν καὶ ἄλλοι λόγοι:

1) Ὁ μοιραῖος καὶ ἀναπόφευκτος εἰς κίθε μέγαν πόλεμον—το παρετήρησε καὶ το περιέγραψεν ἤδη ὁ Θουκυδίδης—κλονισμὸς τῆς παραδόσεως καὶ τῆς συνηθείας, ὁ ὁποῖος προκαλεῖται (ἀλλὰ καὶ ἐπιταχύνεται) ἀπὸ τὰς μεγάλας καὶ βιαίας μεταβολὰς τῶν καθεστώτων, ὅσας καθιστᾷ ἀπαραιτήτους ὁ τραχὺς τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ἐθνῶν ἀγὼν περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς τιμῆς καὶ ὁ ἐπακολουθῶν ἐκνευρισμὸς.

2) Τὸ ὅτι ἔνεκα τοῦ πολέμου οἱ ἄνθρωποι ἀντίκρουσαν συχνότερα τὰς μεγάλας στιγμὰς, εἰς τὰς ὁποίας κρίνεται ἡ τύχη τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνιῶν. Ἡ ἐξοικείωσις μὲ τοὺς κινδύνοὺς τοὺς μεγάλους καὶ μὲ τὴν ἀναγκαιότητα τῶν μεγάλων καὶ γοργῶν ἀποφάσεων καὶ τῆς ἀπολύτου, ὑπευθύνου διαγνώμης, ὠδήγησε κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν ὑποτίμησιν τῆς καθαρῶς θεωρητικῆς ἐνατενίσεως τῆς ζωῆς, μὲ τὴν βραδυκίνητον λειτουργίαν τῆς καὶ τὴν διονυχιστικὴν ἐξέτασιν τῶν πολλῶν ἀπόψεων καὶ τῶν πολυαριθμῶν δυνατοτήτων καὶ ἐνδεχομένων.

“Ο,τι ἐχρειάζεται και ὅ,τι ἀνεδείκνυε τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰς τοιαύτας περιστάσεις, δὲν ἦτο ἡ ἱκανότης ν’ ἀναλύσῃ μὲ γαλήνην και ἀντικειμενικότητα τὰ πολὺπλοκα προβλήματα τοῦ παρελθόντος κυρίως, εἰς τὰ ὁποῖα κατὰ κανόνα ἡσχολοῦντο αἱ νοολογικαὶ ἐπιστῆμαι, ἐξετάζων ἓνα πρὸς ἓνα τὰ ἐπιχειρήματα τῶν διαφόρων ἀπόψεων και ὑποβάλλων εἰς ἔλεγχον τὰς ἀρχὰς και τὴν λογικὴν ἀκολουθίαν τούτων, διὰ νὰ καταλήξῃ κατόπιν εἰς τὴν γνωστὴν ἐφεκτικὴν στάσιν τοῦ θεωρητικοῦ. Νικητῆς εἰς τὸν ἀγῶνα ἦτο ἐκεῖνος, ποῦ εἶχε τὴν δύναμιν ν’ ἀρπάξῃ ἀπὸ τὰ μαλλιά τὴν ζωὴν μὲ ὑποκειμενισμόν και μὲ πάθος, νὰ μείνῃ τυφλὸς πολλακίς πρὸς τὰ θεωρητικὰ ὑπὲρ και κατὰ, διὰ νὰ ἡμπορέσῃ νὰ φθίῃσῃ, ἀδιάσειστος ἀπὸ ἐσωτερικὰς ἀμφιβολίας και δισταγμούς, ἀπροσμάχητος ἀπὸ κάθε λογικὴν ἐπιχειρηματολογία, εἰς τὴν δ ρ ᾱ σ ι ν, τὴν γοργήν, τὴν ἀποφασιστικὴν δρᾶσιν τῆς στιγμῆς, ποῦ δὲν περιμένει, ποῦ δὲν ἐπανέρχεται (1).

Εἰς τὰς τοιαύτας κρισίμους περιστάσεις πραγματικότης δὲν εἶναι ὁ ἄψυχος και ἐγκεφαλικός, ὁ ἀπωστεωμένος κόσμος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης μὲ τὸν σχετικισμόν του, ποῦ εὐνουχίζει κάθε δραστηριότητα και ἀποφασιστικότητα. Πραγματικότης εἶναι τὸ πα ρ ὄ ν, ὁ καιρός (ὅπως τὸν νίζουν μὲ τὴν ἑλληνικὴν λέξιν οἱ θεωρητικοὶ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, ὅπως ὁ Grisebach και ὁ Tilly), ποῦ ζητοῦν ἀπόφασιν και δρᾶσιν μὲ ὅλον τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου, και τὴν σκέψιν και τὴν πίστιν και τὴν φαντασίαν και τὸ πάθος και τὴν ρώμην και τὴν θέλησιν. Αἱ γνώσεις βέβαια χρειάζονται αἱ ἐπιστημονικαὶ και τὰ τεχνικὰ μέσα, ἀλλὰ περισσότερο χρειάζεται ἡ γ ν ῶ σ ι ς, ποῦ δὲν εἶναι κάτι ἀποκλειστικῶς νοησιακόν, ἀλλ’ ἐγκλείει και τὸ συναίσθημα και τὴν βούλησιν. Καὶ ἡ γνῶσις εἶναι ἐκείνη, ποῦ θὰ θέσῃ τὰς γνώσεις εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ζωῆς. Μόνον ἐφ’ ὅσον ἐξυπηρετεῖ τὴν ζωὴν, ἔχει ἡ ἐπιστήμη τὴν ἀξίαν της. *Ἐπιστήμη σημαίνει εἰς κάθε στάδιον και κάθε περιβάλλον: ἀσφαλῆς ἐπίγνωσις τοῦ ἑαυτοῦ μου και κάθε πράγματος, μὲ τὸ ὁποῖον ἔρχομαι εἰς ἐπαφήν ἀσφαλῆς ἐπίγνωσις τοῦ τί ἀνήκει εἰς ἐμέ, τί εἶναι ὑπὲρ ἐμοῦ, τί εἶναι ἐναντίον ἐμοῦ, τί χρειάζομαι, τί με ὠφελεῖ, τί μου εἶναι ἀνωφελές ἢ βλαβερόν, εἰς ποίαν σχέσιν εὐρ σκονταὶ ὅλα ἐντὸς ἐμοῦ και πρὸς ἐμὲ και πῶς πρέπει νὰ τ’ ἀντικρούσω ὅλα* (von Kahler).

3) Ὁ κλονισμὸς αὐτὸς τῆς πίστεως πρὸς τὴν ἄμεσον χρησιμότητα τῆς καθαρᾶς ἐπιστήμης διὰ τὴν ζωὴν βαδίζει παραλλήλως πρὸς τὴν ἀπώλειαν τῆς ἡ θ ι κ ῆ ς π ί σ τ ε ω ς πρὸς αὐτήν. Ἡ ἐπιστήμη ὑπῆρξε τὸ κυριώτερον ὄργανον τῆς καταστροφῆς, τὴν ὁποῖαν ἐξαπέλυσαν ἐναντίον ἀλλήλων οἱ πολέμοι. Καὶ ὁ πολὺς κόσμος, ποῦ ἔβλεπεν ἐν τῇ ἀφελείᾳ του εἰς τὴν ἐπιστήμην τὴν ὑψηλοτέραν, τὴν ἀγνωστόραν πνευματικὴν ἐνασχόλησιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἀληθείας, ἔζησε μ’ ἐκπληξιν και τάραχον ἐσωτερικόν

1) Τὰ δύο ὁμοῦ, θεωρητικὴ ἐξέτασις και δρᾶσις πρακτικὴ, δὲν συμβιβάζονται: *Ὀλίγοι εἶναι*, λέγει ὁ Goethe, *ἄσσοι ἔχουν τὴν σκέψιν και εἶναι ταυτοχρόνως ἱκανοὶ πρὸς δρᾶσιν. Ἡ σκέψις εὐρύνει, ἀλλὰ και παραλύει ἢ δρᾶσις ζωντανεύει, ἀλλὰ και στενεύει.*

(ἀδικαιολόγητα δι' ὅσους εἶχαν παρακολουθήσει τὴν ἀνωτέρω διαγραφείσαν ἐξέλιξιν τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς) στιγμᾶς ἀφανιάστου ἀγριότητος καὶ βαρβαρισμοῦ, κυνικῆς ἀδιαφορίας περὶ τὴν ἐκλογήν τῶν μέσων τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς δυσφημίσεως, καὶ εὐρέθη μὲ τὴν ἰδίαν κατάπληξιν καὶ τὸν ἴδιον τάρραχον, ὅταν ἐπέρασεν ἡ καταιγίς, ἐπάνω ἀπὸ τὰ ἐρείπια ὄχι μόνον τοῦ ὑλικοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἀντιπάλου, ἀλλὰ καὶ τῶν ἱερωτέρων αἰσθημάτων τοῦ ἠρωϊσμοῦ, τῆς τιμῆς, τῆς γενναιοφροσύνης, τοῦ ἀνδρισμοῦ, ποῦ ἐστόλιζαν καὶ ἐδικαίωσαν ἐν μέρει τοὺς προηγουμένους, ὀλιγώτερον «ἐπιστημονικοὺς» πολέμους. Καὶ τὸ ἐρώτημα, τὸ αἰώνιον πλατωνικὸν ἐρώτημα π ρ ὀ σ τί; ἐτέθη διὰ πρώτην φοράν τόσο ἐντονα καὶ τόσο τραγικὰ εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον.

7. Ἄφ' ἑτέρου ὅμως, ὅσον ἰσχυρότεροι ἦσαν οἱ κλονισμοὶ καὶ γοργότερ' αἱ μεταπτώσεις, τόσο ζωηροτέραν ἠσθάνετο ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ τὴν ἀνάγκην νὰ ἔχη ἓνα θρησκευτικὸν ἢ μεταφυσικὸν στήριγμα. Εἰς τὰ προβλήματα τοῦ διατι προσετέθησαν τώρα ἓνα πλῆθος προβλημάτων πολιτικῶν, κοινωνικῶν, ἠθικῶν πρὸ παντός, τὰ ὅποια ἔθεταν εἰς τὸν ἄνθρωπον ὀλον ἐπιτακτικώτερον τὸ ἐρώτημα τί π ρ ὀ σ εἶ ν ἄ π ρ ὀ ξ ὠ μ ε ν ; Καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐλόθησε τώρα τὴν καθοδηγοῦσαν καὶ στηρίζουσαν πίστιν, ποῦ νὰ τον ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὸ βᾶρος τῆς αὐτοβούλου καὶ ὑπευθύνου ἀποφάσεως, ποῦ νὰ του χαρίσῃ τὴν ἐσωτερικὴν γαλήνην καὶ ἀνάπαυσιν, τὴν ὁποίαν ἐχρειάζετο ἡ ἐκνευρισμένη ψυχὴ του, ποῦ νὰ σβήσῃ τὴν μεταφυσικὴν του δίψαν διὰ τὸ ἀπόλυτον, τὸ αἰώνιον, τὸ ἀκήρατον.

Ποῖος ὅμως θὰ του ἔδιδεν αὐτὴν τὴν πίστιν; Ἡ θ ρ η σ κ εῖ α (ἡ χριστιανικὴ τοῦλάχιστον) ἔχει παύσει πρὸ πολλοῦ, ὑποβοσκομένη ὑπὸ τοῦ σκεπτικισμοῦ καὶ τοῦ σχετικισμοῦ τῆς ἐπιστήμης (καὶ αὐτῆς τῆς θεολογικῆς) νὰ χαρίσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν πλήρη ἱκανοποίησιν τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν του ἀναγκῶν. Οὔτε τὰ δόγματά της οὔτε καὶ ἡ ἠθικὴ της ἀκόμη ἔχουν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου τὸν χαρακτῆρ' ἀληθείας ἀδιασείστου καὶ ἀναμφισβητήτου, ὥστε νὰ χρησιμεύσουν ὡς στήριγμα διὰ τοὺς τρικυμισμοὺς τῆς ἀμφιβολίας εἰς ἄλλα πεδία τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως. Χρειάζεται ἄλλως τε καὶ ἡ ἰδία κάθε καὶ τόσο ἐνίσχυσιν καὶ στήριξιν ἐναντίον τῶν ἐσωτερικῶν ἀμφιβολιῶν καὶ τῶν ἐξωτερικῶν προσβολῶν.

Ὁ πατριωτισμὸς, ποῦ ἀνεπλήρωσε μέχρι τοῦ πολέμου εἰς εὐρύτατα σιρώματα ἑνὸς ἔθνους τὴν κλονιζομένην θρησκευτικὴν πίστιν καὶ κατώρθωσε νὰ δίδῃ ἓνα καθολικὸν νόημα εἰς τὴν ζωὴν, τὸ ὅποιον νὰ συγκεντρώνῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος καὶ νοῦν καὶ καρδίαν καὶ θέλησιν καὶ τὸν βραχίονα τοῦ ἀτόμου, συνετρίβη· συνετρίβη κατὰ πρῶτον ἀπὸ τὴν ἀνήθικον ἐκμετάλλευσιν ἀνθρώπων μὲ σκοποὺς ὄχι ἀγνοῦς, συνετρίβη κατόπιν ἀπὸ τὴν κούρασιν καὶ τὴν ραθυμίαν τοῦ ἐπικουρισμοῦ, ποῦ ἐμφανίζεται μὲ ἀξιώσεις ἀνωτέρου ἀνθρωπιστικοῦ ἰδανικοῦ καὶ μὲ τὴν χιλιαστικὴν φρενάκη τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀδελφότητος τῶν λαῶν. Ἐπειτα ἡ ἐντασις τῶν ἐμφυλίων διαφορῶν καὶ τῶν λεγομένων ταξικῶν ἀγῶνων ἔστρεψε

τὴν πολεμικότητα τῶν ζωτικωτέρων στοιχείων ἐκάστου ἔθνους, ἐκείνων ποῦ δὲν ἐμόλυνεν ὁ ἐπικουρισμὸς καὶ ἡ ἐξάντλησις, ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν πολέμων πρὸς τοὺς πολέμους τοὺς ἐμφυλίους, καὶ μετετοπίσθη πρὸς τὴν μακρινὴν καὶ σκοτεινὴν Ρωσίαν ἢ τὸ ἀκόμη μακρινώτερον μέλλον ὄλος ὁ πλούσιος κόσμος τοῦ ἰδανικοῦ, ποῦ ἐνέκλειεν ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς «πατρίδος». Ἀφ' ἑτέρου ὅμως τὸ νέον ἰδανικὸν τοιαύτης «πατρίδος» ἔχει πολὺ στενὸν ἱστορικῶς καὶ τοπικῶς, πολὺ ταξικὸν χαρακτήρα, ἢ ὥστε νὰ δύναται νὰ συγκινήσῃ τὴν ὁλότητα ἑνὸς λαοῦ, τοὺς μορφωμένους καὶ τοὺς ἀμορφώτους, τοὺς μεγάλους καὶ τοὺς ταπεινούς, καὶ ν' ἀναπληρώσῃ ὅτι ἐχάριζεν ἄλλοτε εἰς τοὺς λαοὺς ἢ πίστις εἰς τὴν πατρίδα τὴν ἐθνικὴν, τὴν πατρίδα τῆς μεγάλης εὐρύτητος, ποῦ περιελάμβανεν ὅλ' ἀνεξαιρέτως τὰ ἄτομα ἑνὸς ἔθνους, ἀλλὰ καὶ τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν κοινωνικὴν συγκρότησιν τοῦ παρόντος, τοῦ παρελθόντος τὰς περιπετείας, τὰς ἐλπίδας τοῦ μέλλοντος.

δ. Ἀλλὰ μήπως ἡ ἐπιστήμη θὰ ἤμποροῦσε νὰ χαρίσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον αὐτὴν τὴν πίστιν; Ἡ ἐπιστήμη, ποῦ κοιμιατίζει, μὲ τὴν ἀρχὴν τῆς εἰδικεύσεως, εἰς ἓνα πλήθος ἀσυνάρτητα σπαράγματα τὸ ἅγιον σῶμα τῆς Ζωῆς, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἴσα ἴσα λαχταρᾷ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου νὰ μεταλάβῃ μὲ κατάνυξιν καὶ ριγος εἰς τὴν ὁλότητα καὶ τὴν ἐνότητά του; Ἡ ἐπιστήμη, ποῦ ἀφαιρεῖ, μὲ τὴν λογικὴν καὶ νοησιακὴν ἐπεξεργασίαν τῆς πραγματικότητος, ὅτι ζωντανώτερον ὑπάρχει εἰς τὴν ζωὴν, τοῖς χιμοῦς καὶ τὸ χρῶμα καὶ τὸν ρυθμὸν, διὰ ν' ἀφήσῃ ἓνα ξηρὸν καὶ ἄγονον σκελετὸν ἐννοιῶν καὶ στοιχείων καὶ ἐγκεφαλικῶν κατασκευασμάτων; Ἡ ἐπιστήμη, τῆς ὁποίας ἔργον ὡς τώρα ἦτο νὰ ἐξοντώσῃ τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην, ὡς προλήψεις, κάθε πίστιν εἰς ὅτι ὠραῖον, ὑψηλὸν, εὐγενικὸν παρήγαγεν ὁ πολιτισμὸς, διδάσκουσα τὸν σκεπτικισμὸν καὶ συντρίβουσα μὲ τὸν ἱστορικὸν σχετικισμὸν τῆς καὶ τὴν τελευταίαν πεποίθησιν εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἀπολύτου; Ποῦ θὰ εὑρίσκε τώρα τὴν δύναμιν ν' ἀνιδρύσῃ τὰ εἶδωλα, τὰ ὁποῖα γενεὰς ὀλοκλήρους εἰργάσθη, διὰ νὰ καταλύσῃ καὶ ἐξουθενώσῃ;

Ἐπῆρχε βέβαια μία μερὶς ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι εἰλικρινῶς καὶ ἀφελῶς ἐπίστευαν, ὅτι ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην, καὶ μάλιστα τὴν θετικὴν καὶ ἐμπειρικὴν ἐπιστήμην, προέκυψεν ἡ κοσμοθεωρία των, μία κοσμοθεωρία ἐνιαία ἐν τῇ ἀπλότητι καὶ μονομερείᾳ τῆς, κοσμοθεωρία ποῦ τους χαρίζει ἀκριβῶς τὸ μεταφυσικὸν στήριγμα, ποῦ χρειάζονται. Ἐννοῶ τὸν μαρξικὸν ψευδοεπιστημονισμὸν τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. Ἀλλ' οἱ φωτισμένοι καὶ προχωρημένοι ἀντελαμβάνοντο πολὺ καλά, ὅτι ὁ ἐπιστημονισμὸς αὐτὸς ἦτο φενάκη, ὅτι τὰ δόγματα τοῦ Μαρξισμοῦ, τὰ φιλοσοφικὰ τοῦλάχιστον, ἐστηρίζοντο εἰς ἀρχὰς καὶ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης τελείως καθυστερημένα καὶ πλημμελῆ (ὅπως π.χ. ὁ μεταφυσικὸς ὕλισμός, ἡ ἀπόλυτος νομοτέλεια εἰς τὴν ἱστορίαν, ὁ θετικισμὸς εἰς τὰς μεθόδους τῶν νοολογικῶν ἐπιστημῶν κλπ), καὶ ὅτι αὐτὸ ποῦ ἀποτελεῖ τὸ θέλγητρον καὶ τὴν δύναμιν τοῦ Μαρξισμοῦ, δὲν εἶναι καθόλου τὸ ποσὸν ἐπιστημονικῆς ἀληθείας, ποῦ ἀναμφισβητήτως ἐγκλείει, ἀλλ' αἱ θρησκευτικαὶ ιδιότητες τοῦ τυφλοῦ δογματισμοῦ, τοῦ μυστικοπα-

θοῦς χιλιασμοῦ, τῆς μονοπλεύρου καὶ κομματικῆς ἀνικρούσεως τῆς ζωῆς, τῆς ἀκλονήτου πίστεως εἰς τὸ ἀπόλυτον καὶ τὴν ἀποκάλυψιν, ὅσον καὶ ἀνφαινομενικῶς τους ἀρνεῖται τὴν ἕπαρξιν καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ὑπάρξεως. Ὅχι λοιπὸν ὡς ἐπιστημονικὴ κοσμοθεωρία μὲ δικαιολογημένας ἀξιώσεις ἀναικειμενικῆς ἀληθείας, ἀλλ' ὡς ἓνα θρησκευμα νέον, στηριζόμενον εἰς τὴν ἀπόλυτον ὑποταγὴν καὶ τὴν ἀγνόητον ὀρθοδοξίαν τῶν ὁπαδῶν του, ἐμφανίζεται εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν φωτισμένων ὁ Μαρξισμός. Καὶ ἀκριβῶς διὰ τοῦτο, διότι θρησκευτικῶς ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου κατορθώνει νὰ ἱκανοποιῇ, κατέκτησεν ὁ Μαρξισμὸς τόσας ψυχὰς καὶ κατακιᾶ καθημερινῶς μεταξὺ τῶν μαζῶν, ἀκόμη καὶ μεταξὺ ἐκείνων, ποῦ ἔχουν τὴν συναίσθησιν, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἐπιστημονικῆς θεωρίας, ἀλλὰ περὶ θρησκευμάτος νέου.

Ὅς εἰς θρησκευμα ἐπίσης θὰ ἦσαν διατεθειμένοι νὰ προσχωρήσουν εἰς αὐτὸν καὶ πολλοὶ φωτισμένοι καὶ θὰ ἦσαν ἐπὶ τέλους πρόθυμοι νὰ προσφέρουν τὴν θυσίαν, ποῦ ζητεῖ κάθε θρησκεία ἀπὸ τοὺς προσηλύτους της, «τὴν θυσίαν τοῦ λογικοῦ». Ἀλλ' ὁ Μαρξισμὸς ζητεῖ καὶ ἄλλας θυσίας: τὴν θυσίαν τῶν ὑψίστων ἐκδηλώσεων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος (εἰς τὴν φιλοσοφίαν, τὴν θρησκείαν, τὴν τέχνην, τὴν ἱστορίαν, τὴν ἠθικὴν), τὴν θυσίαν τῆς προσωπικότητος, τὴν θυσίαν ἀκόμη τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας. Καὶ εἶναι πολὺ ὀλίγοι οἱ ἀληθινὰ φωτισμένοι, ποῦ θὰ ἦσαν πρόθυμοι νὰ προσφέρουν τὰς θυσίας αὐτάς. Ἐνιεῦθεν καὶ ὁ Μαρξισμὸς παραμένει καὶ θὰ παραμένῃ (ἀνεξαρτήτως τῆς ἐκβάσεως τοῦ ἀγῶνος εἰς αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν χώραν—ἡ νίκη δὲν δικαιώνει πάντοτε τὸν νικητὴν) μία θρησκεία μονομερῆς, ταξικῆ, ὅπως πολὺ σωστὰ ἀποκαλεῖ ἑαυτήν, καὶ πάντως δὲν προσφέρει, ὅτι χρειάζεται ὁ ἀληθινὰ πολιτισμένος ἀνθρώπος, ποῦ δὲν εἶναι διατεθειμένος νὰ πετύξῃ εἰς τὸν κάλαθον τῶν ἀχρήστων, ὅτι γενεαὶ ὀλόκληροι ἀνθρώπων κατέκτησαν. Δὲν ἀποτελεῖ ἄρα ἐκπλήρωσιν τῶν ἐλπίδων (τῶν ἀδικαιολογήτων πάντως), ποῦ ἐστήριξεν ὁ ἀνθρώπος τοῦ 19. αἰῶνος εἰς τὴν ἐπιστήμην.

Δ'. Ἡ ἐπιστήμη καὶ οἱ νέοι.

9. Ἀλλ' ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ θέμα μας. Οἱ λόγοι, τοὺς ὁποίους ἐξέθεσα, καὶ ἄλλοι πολλοὶ δευτερεύοντες συνετέλεσαν, ὥστε τὴν τυφλὴν καὶ αἰσιόδοξον ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν παντοδυναμίαν τῆς ἐπιστήμης, ν' ἀντικαταστήσῃ, μετὰ τὸν πόλεμον ἰδίως εἰς εὐρύτερους κύκλους, ἡ ἀπόλυτος ἀπογοήτευσις καὶ καταφορὰ ἐναντίον αὐτῆς καὶ τοῦ σπουδαιότερου κέντρου τῆς καλλιέργειάς της, τοῦ Πανεπιστημίου. Ἰσχυρότατον δὲ ἀντίκτυπον εἶχεν ἡ καταφορὰ μεταξὺ τῶν νέων κυρίως, οἱ ὅποιοι καὶ ὀξύτερα μεγαλυτέραν ἔδωσαν εἰς τὸν ἀγῶνα. Τὸ πρᾶγμ' ἄλλωστε εἶναι φυσικόν.

Οἱ νέοι εἶναι περισσότερον ἐπιρρεπεῖς εἰς ἐπίκρισιν τῶν κρατούντων καὶ καταφορὰν ἐναντίον τῆς παραδόσεως. Ἀφ' ἐνός ἡ συναίσθησις, ὅτι ἕποτε ἀπ' ὅσα ὑπάρχουν δὲν ὀφείλεται εἰς τὰς ἰδικὰς του ἐνεργείας, τὸν κάμνει νὰ αἰσθάνεται, ὅτι μειώνεται ἡ ἰδική του αὐτοβουλία καὶ αὐτεν-

έργεια, (τὴν ὁποῖαν, μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν τῆς νεότητος ἔλλειψιν αὐτοκριτικῆς καὶ τὸν ναρκισσισμόν, συνηθίζει πάντοτε νὰ ὑπερτιμᾷ), καὶ οἱ περιορίζεται ἡ ἐλευθερία καὶ αὐτοτέλειά του, τὴν ὁποῖαν, ἀπειρος ὅπως εἶναι, νομίζει. ὅτι διατηρεῖ περισσότερον ἀλώβητον, ἂν διεξάγῃ ἀμείλικτον καὶ ἀλόγιστον πολλάκις πολεμικὴν, παρὰ ἂν ζητήσῃ ἐντὸς τῶν ὑπαρχόντων πλαισίων νὰ δράσῃ αὐτοβούλως καὶ δημιουργικῶς.

Ἄφ' ἑτέρου—καὶ τοῦτο εἶναι ὁ βαυύτερος λόγος—ὁ νέος πολεμεῖ τὰ παραδεδομένα, κυρίως διότι δὲν ἔχει τὴν δύναμιν ἀκόμη νὰ τα ἐννοήσῃ πλήρως καὶ νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς αὐτά. Κάθε παράδοσις εἶναι πάντοτε προῖόν πολυπλόκου ἱστορικῆς ἐξελίξεως, συνδρομῆς ποικιλωτάτων παραγόντων, λογικῶν, ἱστορικῶν, προσωπικῶν. Διὰ νὰ τὴν καταλάβῃς (ὄχι ἀπλῶς νὰ τὴν δέχῃσαι ὡς κατὰ ἀνεπίδεκτον συζητήσεως· δι' αὐτὸ χρειάζεται μόνον πνευματικὴ ὀκνηρία), χρειάζεται καὶ ἱστορικὸν πνεῦμα καὶ τῆς ζωῆς πείρα καὶ πνευματικὴ ὠριμότης, ποῦ σου ἐπιτρέπει νὰ βλέπῃς τὸ ἀπόλυτον καὶ τὰς ἀξίας κάτω ἀπὸ τὰ ἐφήμερα περιβλήματα, ν' ἀναγνωρίζῃς, πλὴν τῶν ἀπτῶν καὶ προφανῶν ἀξιῶν τῆς χρησιμότητος, καὶ τὰς βαθυτέρας καὶ λεπτοτέρας ἀξίας τῆς ἱστορικῆς συνεχείας, τοῦ ὠραίου, τοῦ εὐγενοῦς, ν' ἀνακαλύπτῃς μέσ' ἀπὸ τοὺς φαινομενικῶς ἀλογωτέρους τύπους τὰ σύμβολα μιᾶς ἰδέας ἢ ἐνὸς ἠθικοῦ κανόνος, ἀλλὰ καὶ νὰ διακρίνῃς τὸ ἀληθινὰ ζωντανὸν ἀπ' ἐκεῖνο, ποῦ ὑπάρχει, μόνον διότι ἡ κοινωνία ὀκνεῖ νὰ τὸ παραμερίσῃ. Συμβαίνει μάλιστα, ὅσον περισσότερον μία παράδοσις ἔχει ἀφομοιωθῆ πρὸς τὰς ἀλόγους συνηθείας τῆς ζωῆς μας, ὅσον περισσότερον λαμβάνει τὴν μορφὴν τῆς προλήψεως καὶ τὴν δικαιολογίαν τοῦ «ἔτσι εἶναι», ὅσον ὀλιγώτερον συνειδητὴ μας εἶναι ἡ λογικὴ τῆς ἀναγκαιότητος, τόσο δυσκολωτέρα νὰ εἶναι ἡ κατανόησις τῶν λόγων τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς καὶ ἡ ἐκτίμησις τῆς ἀξίας τῆς. Τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως μιᾶς γεφύρας καταλαμβάνει κανεὶς πολὺ εὐκολώτερα, παρὰ ἐνὸς γηροκομείου, καὶ τούτου πάλιν πολὺ εὐκολώτερα παρ' ὅσον ἐνὸς μουσείου· καὶ πάλιν ἡ χρησιμότης ἐνὸς μουσείου εἶναι πολὺν περισσότερον προφανής, παρ' ὅσον ἡ χρησιμότης ἐνὸς μνημείου τοῦ ἀγνώστου στρατιώτου π.χ. καὶ τούτου ἀκόμη περισσότερον παρ' ὅσον ἡ ὑπαρξίς ἀπηρχαιωμένων τύπων καὶ θεσμῶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἢ τὰ δικαστήρια ἢ τὸ Πανεπιστήμιον.

Διὰ τοῦτο καὶ ὅσον περισσότερον ἀνώριμος εἶναι ἡ σκέψις ἐνὸς ἀνθρώπου, τόσον περισσότερον ριζοσπαστικὸς εἶναι εἰς τὴν ὀρθολογιστικὴν καὶ μονοκόμματον διαρρυθμίσειν τῶν καθεστώτων. Διότι εἰς ἓνα καθεστῶς, διαρρυθμισμένον σύμφωνα μὲ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς ἰδικῆς σου σκέψεως, σου εἶναι πολὺν εὐκολώτερον νὰ προσαρμοσθῇς, ἀφοῦ ἡ ὀργάνωσις του θὰ εἶναι ἀπλῆ, ὅπως καὶ ἡ σκέψις σου, παρὰ εἰς ἓνα καθεστῶς, ποῦ ἐδημιούργησαν μὲ τὴν σκέψιν καὶ τὰς ἐνεργείας των πλείστοι ὄσοι, διαφορώτατοι μεταξὺ των συνεργάται, καὶ διέπλασαν διαφορώτατοι εἰς τὰς ἰδιορρυθμίας καὶ τὰς ἀνάγκας των γενεαί. Τοιοῦτον καθεστῶς θὰ εἶναι πολυσύνθετον καὶ περίπλοκον, ὅπως ὅλα τὰ προΐοντα πολλαπλῶν παραγόντων καὶ μακρᾶς ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Ἄν λοιπὸν μὲ τὴν πρόοδον τῆς ἡλικίας ἀἰξάνει καὶ

ἡ συντηρητικότης τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ὀφείλεται τοῦτο μόνον εἰς τὸ ὅτι ἀπαμβλύνεται τοῦ νέου ἡ ὀρμητικότης ἢ ἐξοικειώνεται κανεὶς μὲ τὰ κακῶς ἔχοντα, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὸ ὅτι ὠριμάζει ἡ ἰκανότης του νὰ κατανοῇ τὰ πολυπλοκώτερα κοινωνικά φαινόμενα καὶ νὰ προσαρμόζεται πρὸς αὐτά. Ἡ πείρα τῆς ἰδικῆς του ἐργασίας τον πείθει τότε, ὅτι δὲν ἀρκοῦν 3 χρόνια, διὰ νὰ ξανακτισθῇ, ὅτι ἐντὸς 3 ὠρῶν εἶναι δυνατόν νὰ κρημνισθῇ (1). Εἰς τὴν ἰδικήν μας περίπτωσιν, αἱ δυσκολίαι ποῦ ἀντίκρουζαν οἱ νέοι, ἦσαν ἀκόμη μεγαλύτεραι· διότι καὶ τὰ προβλήματα, ἐνώπιον τῶν ὁποίων εὐρέθησαν μετὰ τὸν πόλεμον, ἦσαν καὶ δι' ὠριμωτέρους ἀνθρώπους ἀπυστεύτως περίπλοκα, καὶ αἱ μεταπτώσεις τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς διεξήγοντο εἰς ρυθμὸν πρωτοφανοῦς γοργότητος, καὶ ἡ ἐξοικείωσις μὲ τοῦ πολέμου τὰς ἐντόνους ἐντυπώσεις καθίστα δυσκολωτέραν τὴν κατανόησιν θεσμῶν δημιουργηθέντων καὶ ἀναπτυχθέντων εἰς ἐποχὰς εἰρηνικῆς καὶ γαληναίας ἐξελίξεως, ὅπως τὰ Πανεπιστήμια. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ κριτικὴ τῆς νεότητος προσέλαβεν ὀξύτητα καὶ ὀρμύνην ἀσυνήθη (2).

Ἐξ ἄλλου αἰσθάνεται ἡ νεότης ζωηρότερον, παρ' ὅσον οἱ ὠριμώτεροι ἄνθρωποι, τὴν ἀνάγκην ἐνιαίας, συνθετικῆς ἀντικρούσεως τῆς ζωῆς, ἀντὶ τοῦ τεμαχισμοῦ ποῦ ἔδιδεν ἡ ἐπιστήμη. Ὁ συναισθηματικὸς κόσμος παίζει εἰς τὴν ζωὴν τοῦ νέου πολὺ σπουδαιότερον ρόλον ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς σκέψεως καὶ τοῦ λογικοῦ, καὶ ὁ χωρισμὸς μεταξὺ δράσεως καὶ θεωρίας, ὄνειρου καὶ πραγματικότητος εἶναι κάτι, εἰς τὸ ὁποῖον δυσκόλως ἐξοικειώνεται ὁ νέος, ποῦ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην ὀλοκλήρου τὴν ζωὴν νὰ περιλάβῃ μέσα του, μὲ τὸν κίνδυνον (κίνδυνον, ποῦ ὁ ἴδιος δὲν αἰσθάνεται τόσον σπουδαῖον) νὰ περιπέσῃ εἰς ἓνα μονόπλευρον, ἀπλοϊστικόν, τυφλὸν φανατισμὸν ὑπὲρ μιᾶς ιδέας ἢ καὶ ὑπὲρ μιᾶς κτυπητῆς λέξεως. Ἄντ' αὐτοῦ ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶχε νὰ του προσφέρῃ παρὰ τὴν ὀργανωμένην, ἀλλὰ καὶ φοβερὰ εἰδικευμένην λύσιν τοῦ σκεπτικισμοῦ καὶ τοῦ σχετικισμοῦ τῆς, ἡ ὁποία κατέλιγε, σύμφωνα μὲ ὅλους τοὺς κανόνας τῆς μεθόδου καὶ μετὰ ἐμπεριστατωμένην ἐξέτασιν τῶν ὑπὲρ καὶ τῶν κατὰ, ν' ἀπαντᾷ εἰς τὰ κύρια, τὰ φλέγοντα ἐρωτήματα, ποῦ τῆς ἔθετεν ὁ νέος, μ' ἓνα ὁμογεμῆνον ἢ μασημένον *ignotamus* (=ἀγνοοῦμεν).

1) Ἐντεῦθεν καὶ δὲν ὑπάρχει κωμικώτερον καὶ ἀηδέστερον φαινόμενον ἀπὸ τοὺς γέροντας μὲ τὰς ἄκρας ριζοσπαστικὰς ἀρχάς. Εἰς ὅσους δὲν εἶναι τοῦτο ἐνδειξίς παλιμπαιδισμοῦ, εἶναι ἀπόδειξις, ὅτι ἡ ζωὴ ἐπέρασεν ἀπ' ἐπάνω των, χωρὶς νὰ τοὺς διδάξῃ τίποτε, ὅτι ὁ νοῦς των ἐσταμάτησεν ἀνεξέλικτος εἰς ἓνα προστάδιον ὠριμάνσεως. Ἔτσι ἔχουν ὅλα τὰ ἐλαττώματα τοῦ ἀνωρίμου, χωρὶς τὴν ἀγνότητα τῶν ἐλατηρίων, τὴν εὐθύτητα τῶν σκοπῶν, τὴν εὐκαμψίαν, τὴν δρασερότητα καὶ τὴν εὐελπιστίαν τῆς νεότητος. Ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ ριζοσπαστικότης τῆς νεολαίας, καὶ ὅταν ἀκόμη ἀναχωρῇ ἀπὸ ἐσφαλμένας προϋποθέσεις ἢ πολεμῇ τὰ καλῶς ἔχοντα, εἶν' ἐπιθυμητὴ καὶ γόνιμος καὶ δι' ἐκείνους καὶ, περισσότερον ἀκόμη, διὰ τοὺς πιστεύοντας εἰς τὴν ἀξίαν τῆς παραδόσεως.

2) Περί τῆς ψυχολογίας τῆς μεταπολεμικῆς νεολαίας ἀξίζει νὰ διαβασθῇ ἡ ζωηρὰ περιγραφή τοῦ Γ. Θεοτοκά, Ἐμπρὸς στὸ κοινωνικὸ πρόβλημα.